

Аркадій Любченко

Остання ніч

Щурів Кут уже спав, і тихо було, як на кладовищі.

В далині сяяли великі вікна електростанції, — шахту, зруйновану більшевиками при відступі, пощастило недавно відновити й розпочати виробництво. На електричне світло м'яко виступали контури градієнь¹), подібних тепер до старовинних баніт. Близьче ясно вгадувалось ребро терикона²), що встягав верхівкою в небо.

Весняні дощі останніх днів звогшили породу на териконі, розіпана в породі сірка таїла, і таїль, розкипаючись, спливала ядучим випаром. Досить було найлегшого руху повітря, щоб сірчана задуха терикону й гіркотно сочилася уніз, поміж тіні, як собачі конюти, землянки.

Щурів Кут і зовні нагадував собою кладовище — землянки виглядали, мов пагорби могил. Але тут ще жили люди. Колишнє советське управління дозволило новоприбулим робітникам селитися саме тут, у гаухому закутку при териконі, і незабаром під териконом вирошу чимале своєрідне селище. Це був зразок славнозвісних донбасівських Собачівок, що ін подекуди більшевики пробували зруйнувати, галасливо рекламиуючи свою північну дбайливість, до людей, а насправді байдуже пропускали нарощання нових численних Собачівок.

З обаполів і дощок, потайки взятих у шахті, з хмизу і глини вже багато років тому повстали маленькі кривобокі будови, сяк-так підтримувані і досі. Низенькі дахи, вкриті толем або диктом, вигорблювались над ними, наче ковпаки над ямами. І наче могильні пам'ятники, здіймались над цими дахами високі цегляні комини, — здавалось, що видовженими горлянками прагнули захлані хатки вхопити свіжого повітря.

Сірчаний дух терикону перемішувався з густим запахом прілі й гнилини, особливо відчутних після дощу. Нічим не можливо було приглушити одкритих убирачень, вигрібних ям, здавна нагромаджуваного, глибоко закоріненого бруду й смороду. Вони просякали в землю й повітря, вони бо незмінно панували у всьому Донбасі.

В бруді й тісноті теж здавна завелось так багато щурів, що селище оце називали Щурівим Кутом. Був час, коли знедолені тутошні мешканці боролися із щурами, але боротьба жадних наслідків не дала. Пробували й назву змінити, але вона трималася учеписто, як і самі щури. Та й люди, що жили в цих ямах, інколи жартома самі себе називали щурами.

І от прийшла остання ніч.

Завтра починалось переселення на той бік шахти, на Нову колонію. Там щойно скінчилось ремонт цілої низки великих додігін будинків, у яких раніше жило советське начальство та різні його уповіданці, прислужники, прихильники. Тепер з дозволу нової влади там могли поселитися справді робітці шахтарі.

З вечора довго шумів Щурів Кут, охоплений гаражковим готовуванням, сповнений надзвичайного збудження, піднесення, радості. Адже завтра повставало зовсім інше життя в сонці й чистоті. Завтра цей на бридлив проклятий Щурів Кут залишать назавжди, безворотно!

І глибоко схвильовані, стомлені бетуванням люди поснули пізно, поснули міцно.

Ніч уже доходила найвищого напруження, ступала на край.

Тоді на край стежечки між землянок ступили щури. Вони обережно виліпвали із своїх довгих покручених норок, що густо, як старе коріння, сплітались під землянками. Вони виліпили із собою застояній сморд цих давніх, теплих логовищ, сопливість і опасність іхнього глухого світу. Декотрі, вагаючись, продовжували ще лежати на затишних дніщах.

Пухкі й м'які, вони безшумно ковзали до виходу, спонукувані чудним неспокоєм, що наростиав з інстинкту. Здатливі, як гума, вони розтягувались і легко просмикувались крізь потайні щілини.

Вистромізни гострі мордою, щур брав на смак повітря. Наплізши запахів одразу щільно обступали його, затримувалися на довгих вусах. Він ворушив вусами, як плавниками, розсікаючи стрічну течію, пропускаючи швидше одні струмені, підгортуючи більше інші. Тут було багато знайомого, звичного, як звичне було й це досвітне шелестіння тиші. Але він роздував боки, словно напиваючись запахами, він пропилював очі, спіма занурюючись у само глибінь тиші й запахів. Крім відгуку пліснів й гнилини, крім давнікої весняної свіжини, що починала дратувати, вчувався йому ще якийсь невиразний неспокій, розлитий по селищі.

Щур пробував збагнути й губився. Тільки незабаром своєю істотою відгадував він близькість такої ж істоти. Тоді, вигулькнувши на поверхню, щур смикається, перебігає скрізь просторінь. Поруч, коли-важко вусами, так само допитливо нюхтів другий щур. Це ще більше збуджувало непевність, неспокій. Обое знову намагались щось розпізнати: і в довколишніх подихах, завмираючи з натуги, і в самих собі, пори-наючи в темній давнезній чутті. Єдине, що проясдалося у них з незаперечною ясністю, — це потреба бути вкупні.

Закапелками бродив нічний шумок. Булькала десь

¹ градільні — споруди для механічного охолоджування шахтної води;

² височені піраміди землі, виножуваної з шахти.

вода, і пухирі, набрякаючи в гніздах ямах, тріскались лунко. З хліви, де стояло знайоме коріто, гучніше, ніж будькоти, двигтило сопіння. На порозі чухається собака, і ці часті рухи так шматували слух, що щурі мимоволі стискалися. Хтось далеко йшов, а кроки хльобали над головою. Все збільшувалось, все повернулось гострим боком. Навіть легеньке нетерпляче попискування з норок, де протискувались інші щури, разило, як свист. Навіть пошкрябування кігтиків, що бралися тіснimi ходами, завадто заукало. Все наростило, наростило...

І довкола наростиав уж цілий табунець щурів. Потреба бути вкупні горнула їх одне до одного. Іх брав жорсткий страх. Ще ніколи вони таким товарам не стовплювались. Щохвилини може щось трапитися. Кожне з них готове кинутися навміння. Далі тут бути не сила. Треба кудися іти. Все одно куди. Аби йти!

Перший рушів, і за ним усі. Вони ступили на край стежечки між землянок.

Тоді великі чужі вуха насторожились. На селищі гавкнув собака.

Старий шахтар Радчук вийшов на поріг. Стояла ніч перед порогом, і зорі холодно скляніли. З терикону текла знайома сірчана гіркота, але старий, мов той щур, ворухнув вусами, пожував, взяв на смак повітря. Добре вже вчувається весна, хвілювала. Владувалось, далеке, давне, коли в степах Київщини особливо кріпко пахло бур'янами, стернею, набріюю землею. Зрінало в пам'яті далеке й дороге, коли хаяніючи Радчукові ще посміхалася молодість. Однак життя різко хрестнуло в інший бік, примусило чимдух тікати від смертельного чекітської загрози. Так, заплутуючи сліди, потрапив він на шахти, поліз у землю працювати, поліз у землянку жити. І закопавшися, приховавшися, проживотів, прозиднівав на Шурівому Куті щось із два десятки років. Вже й звук.

Тепер стояв він, оглядаючись довкола на сонце, тихе, гніле селище, і ніби оглядався на своє життя. Тут відбулося чимало подій, тут він якось помірив, тут другого сина народив, але дружину втратив, тут мучився, пристрасно ненавидів оту червону дійсність і жадібно ждав чогось нового, кращого, тут усі дні пройшли в болісному клопоті, в нескінченій тривозі... аж до останніх моторошних переживань, коли довелося із синами тікати й приховуватися од советської мобілізації, од нещадної евакуації.

Не вірилось, що це остання ніч, що завтра вже не буде Щурівого Кута.

Не буде! — старший син Андрій ще звечора помчав шахтовим автомобілем до районного центру, щоб погодити кілька додаткових справ щодо переселення. Старший син прикладав багато зусиль, щоб швидше повикінчувати ремонт будинків. То діловий невідступний хлоп'яга, — знали, кого призначити на розпорядника. Діджався таки батько пори, що вилізе з дітьми з нори.

Десь недалечко вчувається шум. Радчук, послухавши, гукнув собакі:

— Кса, Метелик! Са! Са!

Метелик пурхнув з-під ніг. Летячи з двору, він уже залявся хріпким гавком.

Але собачий лемент у завулкові нараз уравався. Метелик зраділо й винувато завищав. За хатою пльохкали важкі й безладні на слизоті кроки.

— Ах, ти ж, любуряко! — вимовив старий, коли на фірті забовнівши хлоп'яча постать.

Хлопець похитувався. Він тримався руками за низький паркан і не зважувався переступити у дворик. Пустивши голову, так і застіг.

— Оце ти досі гуляв? — гукнув старий.

Хлопець не відповів.

— Я тебе питаю, Василь! Ну?

— Гуляв, тату, — признається Василь, ледве повертаючи неслухнім язиком. — Але це ж я з радості. Всі інші хлопці так само гуляли.

— З радості? — лагідніше перепітав старий.

— А то! Співали й випивали. Щурів Кут забуває. Ха-ха.

— От урвите! — добродушно похитав головою старий. — Заходь у хату, ніч кінчиться.

— Ні. Не хочу я більше... в цю хату.

Старий подумав, пішов сам, грюкнув дверима.

В тій же задумі Василь грузко навис на паркан, і паркан ринув, як розірване полотно.

Поки він йшов, почувався країше. А тепер звідома затоплювалася тіло, силоміць хилила. Під ногами було слизько, хитко, він мусів хапнутися за стовпчик. У розмоклі землі стовпчик наче угинався, сама земля коливалася. Голова хлопцеві швидко мутніла, жаринки повзли з терикону, тисячі жаринок починали несамовито круїзити, як дзвінкі осі. І це було приємно, аж дивно. І захотілося знову на всієві голос заспівати. Ні, він уже до світанку лицьштить на повітря, посидить ось та колоді.

— Метелику, на-на! Ти, собача душа, теж покинеш завтра цю хату. Гуляй, Метелику! — засміявшись, розмахнувся Василь.

Собака одскочив: чудні бувають іноді люди, і країше держатись віддалі. Нюх його швидко натрапив на стежечку, де густо тхнуло щурами. Він рушів цим слідом, стрібнув через паркан.

Слід збочував, петлював, знову вирівнювався — все найзруйнішим, сухішим місцями. Він сягнув другої вулички, перехопився на той бік.

Зненацька в якійсь комірчині заверещав півень,

і просторінь здригнулася. Собака зупинився. Перед ним розяялась пашеца яру, ковтнула слід.

А щурі тим часом бігли ген за яром. До них прієднувались нові й нові. Табун зростав. Неспокій також дедалі зростав. Вони не могли затримати свій рух, як не могли подолати неспокій. В гурті вони віддалися на волю гурту. Іх тягло спільною силою все вперед, вперед...

На задвірках селища деякі з них завагалися, норовлячи шмігнути в інші двори. Лад порушився. Але з дворів, чуйно притягуваним цим збіговицем, до них якраз уже наспівали нові щури. Зніяло сум'яття, безтолоч. Вони ще стримінше метнулися вбік до рову, що оточував селище, як кордон. Довгу кладку через рів вони западливо обліпили, і останні сходили з неї, як сходить з дерева стара кора.

Часами, кроуто збочивши, вони з розгону налітали одне на одного, пищаючи, одгрізались. Бував дорогою і підозрілій шум чи непевний запах, але щурі вже ухилилися недалечко. Вже розвіднялося, і час невбланіння підганяв.

Так повстало Нова Колонія. В світанковій сутіні, як гори, урочисто білі великі будинки. Продуноні і застряг у повітрі людський голос. За стіною повітря вчувається щось різке, відпорне, вчувається роззвідне ванільно і тривкий неприємний щуром запахів свіжого житла.

Вони насторожились. Все ж таки частина повернула сюди її, притишивши ходу, почала обережно братись на останній глахий ріг, десиці штабелі дощок.

— Ах, ти ж, нечиста сила! — вражено одхитнувши високий бордатий чолов'яга.

Він ухопив каменюку й шпурнув щосили.

Табун шаракнув убік, подався степом.

Вхопивши другу каменюку, сторож так і застин з підведеною рукою. В синій сутіні стояв він, великий, волохатий і злій, як печерний прашур. Очі його прикипіли до табуна, що іржавою плямою зникав на віддалі. Було так, наче з самої землі сколупнувся шматок іржі, похидаючи цю землю, де він стояв ногою. І була тверда мисль на твердому обличчі, аж поки ворхнулисі брови. Вираз потеплив, на вустах спливла легенька здогадлива усмішка:

— Тікай, тікай, нечиста сила! — бовкнув його не-проакашій бас.

На заході хилилась ніч. Голубі озера затоплювали другий край небес. Зорі, дедалі рідкіші, в'ялили й потопали в глибинах.

З донецьких степів налетів вітрець — весна брала розгін на просторах — і перші враніні шуми, ще неповні й загадкові, рушили здаля, як потайні ватаги.

Щурі простували далеко між сизих бур'янів, і краплі, падаючи, обтикали їх. Потім вони вихопились на дerrickу стерні. Грубі шпичаки доводилося ім часто обмінати або ж поверх них стрібати, — так скідається риба і м'яко шубовстає. Колючки натруджували спідсподу. Черевце кожному підмокало. Все це ще більше дратувало.

За стернями почалось картопляне поле з ямками, з водою в ямках. Вітрець різав при самому лобі. Змоклім і притомленим щуром ставало холодно. Вони збились тісною купою в якомусь видолку, закушеному бур'янами. Вони стріпувалися, облизувалися, важко дихали. Вертались назад із зорі не зважились, але й тут лишатися — неможливо. Стебла над ними тоскно перешіптувались. Вітер, шугаючи по верхах, чимраз наполягав задеркувати, пронизливіше — ні, неможливо!

І вони покинули видолок. Вже нічо не могло ї